

Андрій Магурчак

УКРАЇНСЬКІ ТАБОРОВІ БІБЛІОТЕКИ НА ТЕРЕНАХ АВСТРО-УГОРЩИНИ ТА НІМЕЧЧИНИ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Створення та функціонування таборових бібліотек для українських військовополонених російської армії періоду Першої світової війни розглядається як нове в історії вітчизняного бібліотекознавства.

У ході Першої світової війни на теренах Австро-Угорщини та Німеччини було створено низку таборів для військовополонених російської армії. Значну частину тамтешніх полонених становили етнічні українці. Саме в цей період був створений Союз визволення України (далі СВУ), який проводив активну культурно-просвітню роботу в таборах, зокрема щодо створення і функціонування бібліотек. Слід зазначити, що в історіографічному плані дана проблематика частково висвітлена у праці І. Срібняка [2]. Тому ми ставимо за мету висвітлити маловідомі аспекти діяльності таборових бібліотек.

Створення бібліотеки у Фрайштаді (Австрія) розпочалося у листопаді 1914 р. за сприяння СВУ. Вона містилася в одному із бараків. Першим бібліотекарем був полонений В. Клепач, за освітою учитель. Новим імпульсом для бібліотеки став приїзд до табору представника СВУ В. Сімовича. Зокрема, завдяки його зусиллям комендатура табору виділила окремий барак для читального залу, який запрацював на постійній основі. Станом на 16 квітня 1915 р., читачам було видано 5858 книг [1, с. 147]. Попит на них був досить значним. У квітні 1915 р. відбулася реорганізація бібліотеки, її розділили на два бараки, очолив книгозбірню І. Десятовський. Найбільшою популярністю користувалися «Кобзар» Т. Шевченка та історична література. Серед часописів найзатребуванішими були «Свобода», «Буковина», «Діло». Бібліотечний каталог складався із таких рубрик: красне письменство; історія; наукові; політичні; природознавчі; економічні; сільськогосподарські; драматичні твори; бібліографія; журнали і календарі; релігія. Книги видавалися щодня з 14 по 16 годину. Чисельність читачів перевершувала кількість книг, які передавалися із рук у руки. Через це досить швидко вони зазнавали пошкоджень і губилися. Тому фрайштадський просвітній відділ (далі ПВ) постановив, що брати літературу можна було тільки на один тиждень.

Крім загальної бібліотеки, у Фрайштадті функціонувала так звана учительська, якою опікувався М. Чайковський. Він створив каталог, до якого увійшла література, що належала таборним учителям і членам ПВ. Фонд бібліотеки нараховував 202 найменування [1, с. 149]. 10 жовтня 1916 р. учительську бібліотеку у кількості 452 книги за розпорядженням ПВ передали до товариства «Просвіта».

Наповненням таборових фондів бібліотек літературою займався Андрій Жук (1880–1968) – член президії СВУ. У цій справі йому допомагав фрайштадський ПВ на чолі з Р. Домбчевським та О. Охримовичем. Зокрема, 28 липня 1916 р. А. Жук надіслав поштою рахунок на ім'я Р. Домбчевського за перше півріччя 1916 р., у якому було наведено перелік літератури, а також її кількість і повна вартість (1841 крона).

© Магурчак Андрій Миколайович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського.

Із списку можна виокремити книги: «Наша рідна мова» М. Возняка, «Звідки пішло ім'я Україна» В. Барвінського, «Галичина в житті України» М. Лозинського, а також комплекти «Вісника СВУ» [8, арк. 127].

1-2 березня 1915 р. Андрій Жук відвідав фрайштадський табір. Про наслідки своєї поїздки він подав звіт, присвячений переважно просвітньо-політичній роботі у таборі під керівництвом СВУ. У ньому, зокрема, зазначалося, що у таборі перебуває 12 тисяч полонених різних національностей. Реальна просвітницька робота розпочалась із приїздом до табору В. Сімовича у першій половині листопада 1914 р. Йому допомагали О. Безпалко, М. Гаврилко та кілька полонених українців. Особлива увага у звіті приділялася питанням функціонування таборової бібліотеки яка, разом з читальним залом, розташованим в іншому бараці, є центральним місцем табору. Функції завбібліотекою виконував один із українських полонених. Бібліотека складалася з українського і російського відділів. А. Жук фіксував, що, станом на 1 січня 1915 р., в українських фондах налічувалось 500 книжок, а в російському – 100 примірників літератури [5, арк. 19]. У подальшому кількість літератури зростала. Так, у лютому 1915 р. вже налічувалось 2998 книг українською мовою і 813 – російською [9, арк. 20]. Читачів нараховувалося близько 1000 чоловік. З українських книжок найбільшою популярністю користувалися твори Квітки-Основ'яненка, М. Вовчка, Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського.

А. Жук також координував роботу з пересилання літератури до таборової бібліотеки. Зокрема, він надіслав О. Охримовичу кілька брошур і числа «Ukrainische Nachrichten», в яких висвітлювалося економічне становище України [4, арк. 4]. У листі від 18 жовтня 1915 р. він звертався до Крайового ревізійного союзу у Львові з проханням надіслати кооперативну літературу як на українську тематику, так і книги про європейський кооперативний рух. У переліку літератури були і праці самого А. Жука під псевдонімом Ільченко: («Ідеали, теорія і засади кооперації», «Про заснування спілок», «Молочарські спілки в чужих краях і у нас») [4, арк. 29]. Наступне звернення було до товариства «Сільський господар» у Відні. А. Жук просив шановне товариство надіслати зі Львова до Відня на рахунок СВУ і берлінської редакції по два річніки «Господарського часопису», звіти товариства «Сільський господар» за всі роки, по 5 примірників усіх видань товариства і по 10 примірників про годівлю худоби [4, арк. 34].

У звіті з діяльності СВУ серед полонених українців російської армії за 4 листопада 1915 р., підписаному А. Жуком та М. Меленевським, зазначалось: «У таборі є три бібліотеки, дві з них – для полонених, у двох відділеннях, які налічують по кілька тисяч томів кожна, третя – для учительства, має близько тисячі томів. Бібліотеки для полонених з невеликими перервами функціонували упродовж року, щоденно видавалось від ста до чотирьохсот книг. Наприклад, у липні видано понад шість тисяч томів. Бібліотеки складаються майже виключно з українських книжок. При бібліотеці є палітурна майстерня, книжки переплітають самі полонені, ведеться курс палітурництва».

Новостворена бібліотека товариства «Просвіта» ім. М. Дрогоманова копіювала структуру попередньої. Бібліотечний фонд нараховував уже близько 1500 одиниць літератури [6, арк. 27]. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України збереглися звіти про їхню роботу, які, на жаль, обмежуються декількома місяцями 1918 р. Зокрема, у звіті про загальну бібліотеку за березень 1918 р. зазначалось, що великою популярністю у читачів користувалася художня, історична, наукова, сільськогосподарська література, яка доповнювалася журналами і календарями [7, арк. 2]. Водночас каталог нараховував 817 екземплярів, з котрих 553 були у приміщенні бібліотеки, а решта – «на руках читачів» [7, арк. 2]. Натомість в учительській бібліотеці було видано 180 книг з української та німецької мов, які опрацювали 57 читачів. Каталог нараховував 622 книги, з них 551 була у бібліотеці, а 71 – «на руках читачів». При цьому 316 присвячені українській і 306 німецькій мовам [7, арк. 2].

У травні 1918 р. загальну бібліотеку відвідали 424 читачі і прочитали 1247 книг.

Найбільшою популярністю користувалася сільськогосподарська, політична і література «красного письменства» [7, арк. 4]. У порівнянні з попереднім місяцем, кількість книг у каталозі залишилася такою ж, але в постійному користуванні в бібліотеці зменшилась до 386. Зменшення кількості книг і читачів відбулося і в учительській бібліотеці. 54 читачі прочитали 177 книг, із яких 173 – українською мовою [7, арк. 4]. Кількість книг у каталозі залишалася такою ж, як і в березні 1918 р. Українські полонені, повертаючись в Україну, часто забирали з собою книги з бібліотеки. Зважаючи на це, бібліотекар Т. Шевченко змушений був просити допомоги у Ліквідаційного комітету, який був створений за ініціативи СВУ головною українською радою у фрайштадському таборі. «На мою думку, потрібно надрукувати від імені Ліквідаційного комітету на кожний барак по одній оповістці, в яких найскоріше вказати на ті міри, які тільки можна... проти тих, хто буде завозити книжки, визначені для читання, із бібліотек», – зазначав Т. Шевченко [7, арк. 4 зв.]. Як приклад, він писав, що 93 книжки були взяті ще в 1917 р., і прохав Ліквідаційний комітет про їхнє списання, оскільки «немає надії на повернення їх до бібліотеки» [7, арк. 6]. Подаючи звіт за травень 1918 р., Т. Шевченко повідомляв, що загальну бібліотеку відвідали 328 читачів, які замовили 1157 книг [7, арк. 6]. При ліквідації фрайштадського табору інвентарний каталог бібліотеки «Просвіти» нараховував 603 книги, які передавалися до Ліквідаційної комісії СВУ, яку очолювали А. Жук і В. Дорошенко.

Розвиток таборових бібліотек на теренах Німеччини був значно слабшим, ніж в Австро-Угорщині. Так, бібліотека у Раштаті працювала щоденно з 10 по 12 і з 14 по 16 годину. Протягом січня-березня 1917 р. українські полонені прочитали 4198 книг, а на робітничі команди було розіслано 2148 книг [5, арк. 29]. Водночас в іншому таборі Вецлярі бібліотека почала функціонувати з жовтня 1915 р. За перші місяці її відвідали 2054 людей [3, арк. 22]. Найпопулярнішою літературою був «Кобзар» Т. Шевченка. Джерелами поповнення фонду табірної бібліотеки були надходження з СВУ, від приватних осіб та купівля літератури в українських книгарнях [4, арк. 1 – 12]. Основний перелік складала книги з релігії, белетристики, наукові брошури. Із статистичних даних відомо, що фонди бібліотеки за 1916 р. нараховували 4113 книг, за січень – лютий 1917 р. на робітничі команди відправлено вже 2000 і 1000 книг. Крім того, у Вецлярі при товаристві «Сільський Господар» була невеличка бібліотека з агрономічної літератури у кількості 250 одиниць, що сформувалася завдяки СВУ і «Руському Комітету Червоного Хреста» [2, с. 103]. Для ефективнішої популяризації книг були створені так звані «мандрівні бібліотеки», що включали до 10 книг, які надсилались до команди на 2 – 4 тижні. Така форма набула поширення. Зокрема, протягом 1917 р. було надіслано 1126 «мандрівних бібліотек». Популярністю користувались книги: «Географія України» С. Рудницького, «Як жив український народ» М. Грушевського, «Кобзар» Т. Шевченка, часопис «Розвага». «Мандрівні бібліотеки» набули поширення в таборі Зальцведель. Зокрема, Генеральна старшина «Української Громади» від 15 серпня 1917 р. відзначала, що вона взяла на себе обов'язок урегулювати читання книжок полоненими і заснувала мандрівні бібліотеки по 30-40 книжок різного змісту, які й розсилає по робітничих командах, пильнуючи, аби всі полонені мали змогу у вільний час читати книжки, яких вони дуже потребують» [10, арк. 448].

Отже, діяльність таборових бібліотек протягом Першої світової війни була новим явищем в історії українського бібліотекознавства ХХ ст. Визначальну роль у функціонуванні таких бібліотек відіграла СВУ. Розвиток таборових бібліотек йшов нерівномірно. Інтенсивніше це відбувалося на теренах Австро-Угорщини, слабше – у Німеччині. Сам факт створення таборових бібліотек служив могутнім чинником національно-виховного розвитку українських полонених солдатів та офіцерів.

1. Дубрівський П. Культурно-просвітня робота у таборі Фрайштадт // Союз визволення. 1914 – 1918. – Нью-Йорк, 19174. – С. 99-157.

2. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914 – 1920 рр.). – К.: Київський державний лінгвістичний університет, 1999. – 296 с.

3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 4382, оп.1, спр. 17.
4. ЦДАВО України. – Ф. 4382, оп. 1, спр. 30.
5. ЦДАВО України. – Ф. 4404, оп. 1, спр. 74.
6. ЦДАВО України. – Ф. 4404, оп. 1, спр. 185.
7. ЦДАВО України. – Ф. 4404, оп. 1, спр. 234.
8. ЦДАВО України. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 9.
9. ЦДАВО України. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 55.
10. ЦДАВО України. – Ф. 4418, оп. 1, спр.44.
11. National Archives of Canada. – The Andry Zhuk Collection. MG 30, C167. – Volum15. – File 14.

Создание и функционирование лагерных библиотек для украинских военнопленных русской армии периода Первой мировой войны рассматривается как новое в истории отечественного библиотековедения.

Creation and functioning of camp libraries for the Ukrainian prisoners of war of the Russian army of period of First world war are examined as a new in history of home library science.

